

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 19, Aralık 2018, s. 231-243

Dr. Öğretim Üyesi Mazhar TUNÇ

Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri,
mazhartunc65@hotmail.com

SUÛDİ ARABİSTAN HADİS ÖĞRETİM KURUMLARI*

Özet

Modern dönemde Suudi Arabistan, islami ilimlerin yanı sıra özellikle Hadis alanında ciddi sayılabilecek çalışmalarla tanınmıştır. Hadis âlimleri ve araştırmacılar devletin de katkılarıyla Hadis öğretimi, Hadis literatürünün neşri gibi önemli faaliyetler içerisine girmişlerdir. Bunun yanı sıra el-Elbânî örneğinde görüldüğü üzere Hadis değerlendirme kriterlerinde de klasik anlayıştan farklı anlayışlar ortaya koyan alimler dikkat çekicidir. Bu durum lisansüstü çalışmalarda da belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ülkede inşa edilen Dâru'l-Hadislerin yanı sıra, Mekke, Medine ve Riyad başta olmak üzere ülkenin diğer şehirlerinde kurulan üniversitelerinde ister Hadis fakültesi ister Hadis ve Sunnet bölümlerinde çok sayıda yayın ve lisansüstü çalışması yapılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla dünya üniversiteleri içinde tek Hadis fakültesi Medine İslam Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. Suudi Arabistan'ın kurucu felsefesi olan Selefiyye'nin Hadis ve Sunnet ile olan yakınlığından dolayı bu alanda yapılan çalışmalar hem sayı bakımından hem de nitelik bakımından diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Biz de bu çalışmamızda bu ülkede bulunan Hadis öğretim kurumlarının genel bir değerlendirmesini ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sunnet, Dâru'l-Hadis, Kurum, Hadis Halkaları.

* Bu makale Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim dalında "Çağdaş Selefiyye'nin Hadis Anlayışı (Suudi Arabistan Örneği)" isimli doktora çalışmasından derlenmiştir.

SAUDI ARABIA HADITH TEACHING INSTITUTIONS

Abstract

In the modern period, Saudi Arabia is known for its serious studies, especially in the field of Hadith. Hadith scholars and researchers have been involved in important activities such as hadith teaching with the contributions of the state, and the publication of hadith literature. In addition to this, as seen in al-Elbânî example, in the evaluation criteria of Hadith, scholars who draw different understandings from the classical understanding are remarkable. This is also evident in graduate studies.

The Dâru'l-Hadîs has been put together in Saudi Arabia, in Mecca, Medina, Riyadh and other cities of the country. Additionally, the universities established in the Hadith faculty or Hadith and Circumcision departments have been published many studies and graduate studies. As far as we know, the only Hadith faculty among all universities was established within the Islamic University of Medina.

Due to its close relationship with Hadith and Sunnah, the founding philosophy of Saudi Arabia, Salafîyya's work in this area differs from the others in terms of both number and quality. In this study, we discussed a general evaluation of Hadith teaching institutions in this country.

Key Words: Hadith, Sunnah, Daru'l-Hadith, Institution, Hadith rings.a

GİRİŞ

Hadîs merkezli islam anlayışını benimseyen Suudi Arabistan devleti kurulduğu günden bu yana Hadîs alanında yapılan çalışmalara destek vermiş, Dâru'l-Hadîslerin yanısıra, Hadîs fakültesiyle birlikte hemen hemen bütün üniversitelerin bünyesinde Hadîs bölümlerinin açılmasına olanak tanımıştır. Suûdi Arabistan âlimleri Hadîsin anlaşılması, uygulanması ve aktarılması konusunda İslâm kültür mirasına önemli sayılabilecek eserler kazandırmışlardır.

Günümüzde İslâmî araştırmalar yapan araştırmacıların müstağni olamayacakları Waqfeya, el-Mektebetü'ş-Şamile ve Mülteka Ehli'l-Hadîs gibi internet sitelerinin Suûdi Arabistan merkezli olması Hadîs ve sünnet açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Suûdi Arabistan'da çok yaygın bir şekilde bulunan Hadîs halkaları da üzerinde durulması gereken bir diğer konudur.

Suûdi Arabistan'da son yıllarda özellikle Hadîs konusunda önemli neşir faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların bir kısmı üniversiteler vasıtasıyla lisansüstü çalışmalar olarak gerçekleştirilmiştir.¹ Özellikle son elli yılda devasa

¹Komisyon, *el-Kitabu'l-Vesaiyyu Ani'l-Camietil-İslamiyye Bi'l-Medinetil-Münevvere*, Medine İslam Üniversitesi Yay., Medine 1419; Suûdi Arabistan'da yapılan yüksek lisans konularının içeriği hakkında bkz. Ahmet Bardak "Suûdi Arabistan Üniversitelerinde Akâid-Kelâm Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmalara Eleştirel Bir Yaklaşım" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 11, Sayı 57, Haziran

TİDSAD

sayılabilecek çalışmalarla, daha önce yayımlanmayan veya İslâm âleminde çok tanınmayan kitaplar gün yüzüne çıkartılarak ilim insanlarının istifadesine sunulmuştur. Bu neşir faaliyetlerin bir kısmı devlet eliyle, bir kısmı üniversiteler, bir kısmı da sermaye sahiplerinin katkılarıyla veya yayınevleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Basılan bu kitaplar çoğu zaman devletin bazı kurumları tarafından yurt içinde veya yurtdışında karşılıksız dağıtılmıştır. Örneğin; Rabitatü'l-Alemu'l-İslâmi, İrşad Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, Dâru'l-İftâ veya üniversiteler vasıtasıyla yurtdışına yüzbinlerce nüsha kitap gönderilmiş ve bunlar dünya müslümanlarına karşılıksız dağıtılmıştır. Suûdi Arabistan üniversitelerinde birçok Hadîs kitabı üniversiteler tarafından gün yüzüne çıkarılmıştır. Özellikle Medine İslâm Üniversitesinde son 35-40 yılda birçok Hadîs kitabı üniversite tarafından basılarak karşılıksız dağıtılmıştır. Medine'de bulunan Merkezi Hidmeti's-Sünne ve's-Sireti'n-Nebeviyye isimli araştırma merkezi de bu anlamda bazı Hadîs kitapları yayımlamıştır.

Suûdi Arabistan'da önemli miktarda Hadîs halkaları bulunmaktadır. Uzun zamandan beri önemli ilim merkezlerinde Hadîs halkaları düzenlenmektedir. Mescidi-i Haram ve Mescid-i Nebevi'nin dışında birçok merkezde de Hadîs halkaları devam etmektedir. Bu Hadîs halkalarını ve derslerini de Suûdi Arabistan'ın meşhur muhaddisleri vermektedir. Suûdi Arabistan'da yaygın olarak varolan bu Hadîs halkaları Hadîs ilminin öğretilmesi ve yaygınlaşmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Ülkenin her tarafına yayılmış bulunan bu halkalara hem ilim talebelerinin hem de halkın teveccühü bir hayli fazladır.

Hadîs Öğretim Kurumları

1.Dâru'l-Hadîsler

Önceleri Dâru's-Sünne diye adlandırılan ve Nişâbur'da kurulan bu Hadîs öğretim kurumları daha sonra Dâru'l-Hadîs adı altında Hadîs öğretim faaliyetlerine devam ederek yaygınlaşmışlardır. Tarihte ilk Dâru'l-Hadîs müessesesi Dimaşk'ta Atabeg Nureddin Mahmut Zengi'ye (ö.569/1174) nispetle Dâru'l-Hadîsi'n-Nuriyye ismiyle açılmıştır.² Bundan sonra İslam dünyasında bu hadis öğretim kurumlarının sayısı artarak devam etmiştir.³

Suûdi Arabistan'da Mekke şehrinde iki Medine'de de bir olmak üzere toplam üç Dâru'l-Hadîs bulunmaktadır. Bunlardan Dâru'l-Hadîs el-Mekkiyye ve Dâru'l-Hadîs el-Medeniyye Medine'deki İslâm Üniversitesine bağlı olarak Hadîs öğretim faaliyetlerine devam etmektedirler. Üçüncü Dâru'l-Hadîs olan Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye ise bunlardan bağımsız olarak herhangi bir kuruluşa bağlı olmaksızın daha çok bir vakıf görünümünde eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.⁴

2018 ss. 755-793.

²Bkz: Nebi Bozkurt ve Ali Yardım "Dâru'l-Hadîs", DİA, İstanbul 1993, VIII, 527-533.

³ Eşit, Davut, "Gazzâlî'nin Ebû Hanîfe Eleştirisi", *II. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi Bildirileri Kitabı*, İstanbul 2018, s. 988-992.

⁴ Bkz: Tunc, Mazhar, *Suud Selefilîği*, İz Yay. İstanbul 2017, s. 239

a.Mekke'deki Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye

Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye bir grup Mekke'li âlimin tavsiyesi üzerine 1932 yılında Kral Abdülazîz'in emriyle kurulmuştur. Aynı yıl eğitim ve öğretime başlamıştır. Dâru'l-Hadîsin kurulmasına öncülük eden o zamanın bazı önemli ilim adamları şunlardır: Abdüzzahir Ebu's-Semh (ö:1370/1950), Abdullah b. Hasan Alu's-Şeyh (ö:1387/1967), Abdullah ed-Dehlevi (ö:1363/1943), Abdulvehhab Abdulcebbar ed-Dehlevi, Muhammed b. Seyad, Muhammed b. Hüseyin Nasîf, Süleyman b. Abdurrahman es-San'î, Muhammed Radiy ve Abdurrahman Mazhar.⁵ Mekke'deki Dâru'l-Hadîs'in açılmasında Kral Abdülazîz (ö:1367/1953), Muhammed Reşid Rıza'nın (ö:1349/1935) da görüşlerine başvurmuş o da bu fikri olumlu bularak destek vermiştir.⁶

Mekke'deki Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye dört kademe halinde eğitim ve öğretim vermektedir. Bunlar birincisi İlkokul, İbtidaiyye veya Dâru'l-Faizin diye de adlandırılmaktadır. Burada öğrenim süresi altı yıl olup öğrencilere Sadece Kar'an ezberletilmektedir. Altı yaş ve üstü öğrenciler buraya devam etmektedirler.⁷ İkincisi, Ortaokul. Öğrenciler burada üç yıl öğrenim gördükten sonra ortaokul diplomasına sahip olarak mezun olmaktadır. Üçüncüsü lise. Burada üç yıl eğitim öğretim gördükten sonra öğrenciler lise diplomasına sahip olarak mezun olmaktadır. Dördüncüsü üniversite. Öğrenciler dört yılın ardından üniversite diplomasına sahip olarak mezun olmaktadır.⁸

Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye'de ağırlıklı olarak Hadîs dersleri okutulmakla birlikte diğer İslâmî dersler ile bazı genel kültür dersleri de okutulmaktadır. Kur'an, Tecvid, Tefsir, Mustalahu'l-Hadîs, Cerh ve Tadil, İlelu'l-Hadîs, Tevhid ve Akaid, Fıkıh, Fıkıh Usûlu⁹, Ferâiz, Arap Dili ve Edebiyatı, Siyer, Mezhepler Tarihi, Matematik ve Coğrafya gibi dersler okutulmaktadır.¹⁰

Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye'de halen 40'a yakın İslâm ülkesinden yaklaşık 2500 öğrenci ders görmektedir. Açıldığı günden şimdiye kadar binlerce öğrenci buradan mezun olmuştur.¹¹ Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye'nin çok zengin bir kütüphanesi bulunmaktadır. Burada ayrıca bazı ilim adamlarının bağışlanmış kütüphaneleri de bulunmaktadır.¹² Bu Hadîs okulunun mezunları arasında İslâm dünyasının tanınmış ilim adamları bulunmaktadır. Süleyman b. Hamed es-Sekkât (ö:1420/2000) Muhammed Abdullah es-Somalî (ö:1420/2000) ve Abdussemed Şerefuddîn (ö: 1416/1996) gibi âlimler bunlardan bazılarıdır.¹³

⁵Bkz: Komisyon, *Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye Fikreten ve Mesireten ve Ehdâfen*, Dâru'l-Hadîs Yay, Mekke 1428, s. 20-21; <http://dar-alhadith.com/index.php?action=pages&id=11>, erişim tarihi: 11.11.2018.

⁶Bkz: eş-Şuvey'ir, Muhammed b. Sa'd , “*ed-Devletu's-Suûdiyye ve'l-Menhecu's-Selefi*”, (*es-Selefiyyetu Menhecünşer'ıyyun ve Matlebün Vataniyyun Sempozyumu*), Riyad 2012, V. 169; Dâru'l-Hadîs, s. 18-19

⁷Bkz: Komisyon, *Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye*, s. 34.

⁸Bkz: <http://dar-alhadith.com/index.php?action=pages&id=13>, 04.12.2018.

⁹ Davut Eşit; Muhammed Enes Kala, “Onüçüncü Yüzyıl İslâm Hukuk Felsefesinde Bilginin Mahiyeti - Âmidî ve Zerkeşî Örneği-” *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara 2014, s. 188-209.

¹⁰Bkz: *Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye*, s. 35-36.

¹¹Bkz: *Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye*, s.39.

¹²Geniş bilgi için Bkz: *Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye*, s.38-45; <http://dar-alhadith.com/index.php?action=pages&id=23>, 05.12.2018.

¹³Bkz: <http://dar-alhadith.com/index.php?action=pages&id=22>, 05.12.2018

Dâru'l-Hadîs'te yaklaşık 50 müderris/hoca çeşitli kademelerde dersler vermektedir. Günümüzün büyük muhaddislerinden biri olan Muhammed Ali Âdem el-Etyobi Dâru'l-Hadîs'teki meşhur hocalardan birisidir. Kendisi gündüz Dâru'l-Hadîs'teki derslerinin yanısıra akşamları da Mescid-i Haram'da Hadîs halkalarında ders vermektedir. Birçok telif eseri bulunan el-Etyobî neredeyse bütün zamanını öğrencilere ve te'lif çalışmalarına ayırmaktadır. Özellikle Kutub-i Sittenin şerhlerine kendini adanmıştır. Eserleri arasında, “*Kurratu'l-Ayn fi Telhîsi Terâcimi Ricali's-Sahihayn*”¹⁴, “*Şerhu Süneni'n-Nesai*”¹⁵, “*Şerhu Suneni İbn Mace*”¹⁶, “*el-Bahru'l-Muhît es-Seccâc Şerhu Sahih-i Muslim b. Haccac*”¹⁷, “*Şerhu'l-Kevkebu's-Sati*” “*Nazmu Cem'u'l-Cevami*” vb. kitaplar bulunmaktadır. Tirmizi'nin şerhine ise halen devam etmektedir.¹⁸

b.Dâru'l-Hadîs el-Mekkiyye

Dâru'l-Hadîs el-Mekkiyye ilk olarak Mekke'de Abduzzahir Ebu's-Semh başta olmak üzere diğer bazı âlimlerin girişimiyle hicri 1333 yılında inşa edilmiştir. İlk girişimciler burayı bir Hadîs eğitim ve öğretim kurumu olması için inşa etmişlerdir.¹⁹ Uzun yıllar bu şekilde varlığını sürdüren Dâru'l-Hadîs 1971 yılında krallık tâlimatıyla Medine İslâm Üniversitesine bağlanmıştır.²⁰

Dâru'l-Hadîs el-Mekkiyye ortaokul ve lise olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Önceleri burası sadece ortaokul olarak eğitim vermekte iken 1992 yılında bünyesinde lise de açılmış bulunmaktadır. Buradan alınan diploma resmîyette diğer ortaokul ve liselerde alınan diplomalara denk sayılmaktadır. Açıldığı günden bu yana bir Hadîs öğretim kurumu olarak faaliyet gösteren Dâru'l-Hadîs el-Mekkiyye farklı ülkelerden de öğrenci kabul etmektedir. Burada ağırlıklı olarak Hadîs ilimleri, Kur'an, Tefsir, Fıkıh, Akaid, Siyer ve diğer dini dersler okutulmaktadır. Hadîs ilimlerinde Mustalahu'l-Hadîs, Ahkâm Hadîs metinleri, Cerh ve Ta'dil dersleri okutulmaktadır. Her dönemde de öğrenciler belli sayıda Hadîsi ezberlemek zorundadırlar.²¹

c.Dâru'l-Hadîs el-Medeniyye

Medine'deki Dâru'l-Hadîs el-Medeniyye (ö.1350/1932) yılında Kral Abdülaziz'in tâlimatları doğrultusunda Ahmad b. Muhammed ed-Dehlevi'nin (ö.1375/1957) öncülüğünde Medine'de inşa edilmiştir.²² İlk kuruluşu bir hayır kurumu ve medrese niteliğinde olup sadece Kur'an ve Sünnet ilimlerinde ilim talebeleri yetiştirmeye yönelikti. İlk zamanlarda ilk, orta ve

¹⁴ el-Etyobi, Muhammed Ali Adem, *Kurratu'l-Ayn fi Telhîsi Teracimi's-Sahihayn*, Dâru İbnu'l-Cevziyye, Riyad 2008.

¹⁵ Nesai'nin en uzun şerhlerindendir. 40 cilt halinde yayınlanmıştır. Bkz: el-Etyobi, *Şerhu Süneni'n-Nesai*, Daru'l-Mi'rac ed-Devliyye li'n-Neşr, Riyad 1416/1996.

¹⁶ Bkz: el-Etyobi, *Şerhu Sünen-i İbn Mace*, Daru'l-Minhac, Riyad 2008.

¹⁷ Kitap Dâru İbn Cevzi yayınları tarafından 27 cilt halinde 1433 yılında basılmıştır.

¹⁸ *Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye*, s.52

¹⁹ Bkz: el-Cüheni, İyid b. Huceyyic, “*et-Ta'lim el-Mutavassıt fi'l-Camietil-İslâmiyye*”, Medine İslâm Üniversitesi Dergisi, sayı: 132, s. 464-467

²⁰ Bkz: Komisyon, *el-Kitabu'l-Vesaiki*, s. 361-363; <http://www.iu.edu.sa/colleges/Makk/Pages/home.aspx>, 01.12.2018

²¹ Bkz: <http://www.iu.edu.sa/colleges/Makk/Pages/home.aspx>, 24.11.2018

²² Bkz: el-Cüheni, a.g.m, s. 455-461.

lise olmak üzere üç bölümden oluşan Dâru'l-Hadîs, daha sonraları Hadîs şubesi de eklenerek zenginleştirildi.²³ Ahmet ed-Dehlevî vefat ettikten sonra Dâru'l-Hadîs'in idaresi Abdurrahman b. Yûsuf el-Afriki'ye (ö.1377/1959) geçti. Abdurrahman el-Afriki Dâru'l-Hadîsin kurumsal bir hüviyet kazanması için büyük çabalar göstermiş ve kabul edilen bir tüzük çerçevesinde krallıktan özel bir bütçe oluşturulmuştur. Abdurrahman el-Afriki'den sonra Dâr'ın idaresi Ömer Fellate'ye (ö.1419/1998) geçti. Ömer Fellate de Dâru'l-Hadîsin gelişmesi için büyük çabalar göstermiştir. 1960 yılında ise krallık talimatıyla Dâru'l-Hadîs el-Medeniyye Medine'deki İslâm Üniversitesi bünyesine alınarak İslâm Üniversitesine bağlı bir kurum haline getirildi. Son yapılan değişiklikle Suûdi Arabistan'daki ortaokullar seviyesine getirilen Dâru'l-Hadîs el-Medeniyye'de Mekke'deki Dâru'l-Hadîs'in ders müfredatı aynen uygulanmaya başlamıştır.²⁴

2.Hadîs Fakültesi ve Hadîs Bölümleri

Suûdi Arabistan Hadîs öğretim kurumları arasında Hadîs fakültesinin (كلية الحديث) yanı sıra diğer fakültelerin Hadîs bölümleri ve Hadîs-sünnet kısımları ayrı bir öneme sahiptir. Medine'de bulunan İslâm Üniversitesi bünyesindeki Hadîs fakültesi önemini her zaman korumuştur.

Medine Hadîs Fakültesi İslâm ülkeleri içinde ilk ve tek Hadîs fakültesi olma özelliğini taşımaktadır. 1976 yılında krallık genelgesi ile İslâm Üniversitesi bünyesinde açılan Hadîs fakültesi aynı yıl eğitim öğretime başlamıştır.²⁵ Fakültenin resmi internet sitesinde fakültenin vizyonu şöyle ifade edilmektedir: “Sünnet ve Hadîs ilimlerinde nitelikli bir eğitim öğretim sunmak, dünyanın her tarafından ilim talebelerini yönlendirip destekleyerek Hadîs ve Hadîs ilimleri sahasında ilim adamı yetiştirmek ve sünnete hizmet etmek.”²⁶

Hadîs fakültesi bünyesinde iki bölüm bulunmaktadır: Birincisi; Hadîs ilimleri bölümü (ulumu'l-Hadîs) İkincisi; fıkhi's-Sünne ve kaynakları bölümü. Ulu mu'l-Hadîs bölümünde genellikle rivâyet ilimleri olan mustalahu'l-Hadîs, cerh ve ta'dil, Hadîs ravileri, Hadîste uydurma faaliyetleri ve Hadîs uyduranlar, tahrir ve bunlara benzer dersler okutulmaktadır. Bu bölümde öğrenim süresi dört yıldır. Fıkhu's-Sünne bölümünde ise Hadîs (sünnet) kaynakları, sünnetin tedvini (yazılması) ve sünnetin konumu gibi dersler okutulmaktadır. Bu bölümde de öğrenim süresi dört yıldır.²⁷

İslâm Üniversitesi Hadîs fakültesi kurulduğundan bugüne kadar geçen süre içinde çeşitli İslâm ülkelerinden birçok değerli İslâm âlimi ve muhaddislerini bünyesinde barındırmış ve aynı zamanda birçok muhaddis yetiştirmiştir. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Nâsiru'ddin el-Elbânî, Nureddin İtr, Muhammed b. Abdullah el-Azami, Ömer Fellate, Abmulmuhsin el-Abbâd, Hammâd el-Ensârî.²⁸

²³Bkz: el-Cühenî, a.g.m, s. 457.

²⁴Bkz: Komisyon, *el-Kitabu'l-Vesaiki*, s. 363.

²⁵Bkz: el- Ubeyd, İbrahim b. Ali, “*Cuhudu'l-Camiati'l-İslâmiyye fi Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye*”, Cuhudu'l-Memleketi'l-Arabiyye (es-Suûdiyye fi Hidmeti's-Sünneve's-Sire en-Nebeviyye Sempozyumu), Medine 2004, s.13.

²⁶<http://www.iu.edu.sa/colleges/Hadith/About/Pages/default.aspx>, erişim tarihi: 25.11.2018

²⁷Bkz: el-Ubeyd, a.g.m, s. 19-20.

²⁸Bkz: Komisyon, *el-Kitabu'l-Vesaiki*, s. 233.

Hadîs fakültesinde her sene öğrenciler 250 Hadîs ezberlemek zorundadırlar. Hadîs ezberinin yanı sıra her sene iki buçuk cüz Kur'an-i Kerim ezberi de zorunludur.²⁹ Hadîs fakültesi kurulduğu günden bu yana yüzlerce doktora ve yüksek lisans öğrencisi mezun etmiştir. Mezun olan bu öğrenciler sayısız Hadîs tahkîk ve te'lif çalışmalarını gerçekleştirerek Hadîs ve sünnet literatürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır.³⁰

Medine'deki Hadîs fakültesinin yanı sıra Suûdi Arabistan'ın hemen hemen her üniversitesinde de Hadîs-sünnet bölümleri yer almaktadır. Riyad, Cidde, Mekke, Medine, el-Bâha, Hâil ve diğer şehirlerdeki Şeriat ve İslâmî İlimler fakültelerinde Hadîs bölümleri bulunmaktadır.³¹

3.Merkezu Hidmeti's-Sünneve's-Sîreti'n-Nebeviyye

Bu merkez Medine İslâm Üniversitesi bünyesinde 1987 yılında Kral Fahd b. Abdülazîz'in onayıyla kurulmuştur.³² (مركز خدمة السنة والسيرة النبوية)'ın amacı Hadîs ve siyer alanında yazılmış kitap ve belgeleri bünyesinde toplayıp bunlardan mahtut (el yazma) olanları tahkîk ederek gün yüzüne çıkarmak ve basılmış olanları da gerekirse tekrar gözden geçirerek daha güvenilir baskılarını ortaya çıkarmaktır. Merkezin temel hedefi Hadîs ve siyer alanında iki büyük ansiklopedi çıkarmaktır.³³ Diğer bir hedef de şimdiye kadar tahkikli bir şekilde basılmamış olan Hadîs ve siyer kitaplarını da gün yüzüne çıkarmaktır.³⁴ Ayrıca merkezin hedefleri arasında tercüme faaliyetlerinin yanı sıra, Arapça dışında yazılmış Hadîs kitaplarını Arapçaya çevirmek, Hadîs-sünnet ve siyer alanında ortaya atılan iddialara cevap vermek ve İslâm âlemindeki diğer İslâmî merkezlerle işbirliği yapmak da bulunmaktadır. Merkez ayrıca Hadîsleri bilgisayar ortamında toplayıp araştırmacıların hizmetine sunmayı da ana hedeflerinden saymaktadır.³⁵

Merkezin bünyesinde bulunan bölümler ise şunlardır: Birincisi; tahkîk bölümü ki bu bölümün hedefi tahkiki yapılmayan Hadîs ve siyer kitaplarını tekrar gözden geçirip yayımlamaktır. İkincisi; rical bölümü. Bu bölümün amacı Hadîs ravilerinin tümünü içine alan ve bu raviler hakkında değerlendirmeler ihtiva eden ansiklopedik bir eser ortaya koymaktır. Üçüncüsü; metin bölümü. Bu bölümün amacı da Hadîs metinlerinin tümünü içeren ansiklopedik bir kaynak oluşturmaktır. Metin bölümü ayrıca kendi içinde sahih Hadîsler, zayıf Hadîsler ve mevzu Hadîsler olmak üzere üç ayrı bölümden oluşmaktadır.³⁶

²⁹Bkz: <http://İslâmport.com/d/3/amm/1/256/3386.html>, erişim tarihi: 25.11.2018

³⁰<http://www.iu.edu.sa/colleg es/Hadith/Pages/default.aspx>, erişim tarihi: 25.11.2018

³¹<http://www.mohe.gov.sa/ar/docs/Doc1/saudi-universities-arabic.pdf>, erişim tarihi: 25.04.2014, Suûdi Arabistan Yüksek Öğretim Kurumu yayınladığı bu broşürde Suûdi Arabistan'daki bütün Üniversiteler ve Üniversitelerin bölümleri hakkında bilgi vermektedir.

³²Bkz: <http://www.iu.edu.sa/administrations/Service/Pages/home.aspx>, erişim tarihi: 10.12.2018

³³ Bu ansiklopedinin ne şekilde olacağı ve hangi sistemle oluşturulacağı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

³⁴Bkz: <http://www.iu.edu.sa/administrations/Service/Departments/Pages/Depts-08.aspx>, erişim tarihi: 10.12.2018

³⁵Bkz: <http://www.iu.edu.sa/administrations/Service/Pages/home.aspx>, erişim tarihi: 10.12.2018

³⁶Bkz: <http://www.iu.edu.sa/administrations/Service/Pages/home.aspx>, erişim tarihi: 11.12.2018

Merkezin bir diğer amacı da meşhur olmuş “KütubuTis’a”³⁷ (dokuz Hadîs kitabı)’nın bütün mevcut nüshalarını bir araya getirip, baskılarındaki hata ve yanlışları tesbit edip güvenilir bir nüsha oluşturmaktır. Mesela; bu amaçla *Sahih-i Buhârî*’nin 50 değişik nüshaları toplanmış ve bunlar üzerinde çalışma yapılmıştır. *Sahih-i Müslim*’in ise 40 tan fazla nüshası bu amaçla toplanmıştır. Diğer Hadîs kitapları için de aynı durum söz konusudur. Merkez, Medine’de bulunan ve Mushaf-ı Şerif basımı için kurulan “*Mucemmu’l-Melik Fehd li Tibâeti’l-Mushafi’ş-Şerîf*” isimli devlete bağlı yayınevi işbirliği ile arzu ettiği kitapları yayımlamaktadır.³⁸

4.Mülteka Ehli’l-Hadîs

Mülteka Ehli’l-Hadîs (ملتقى أهل الحديث), bilgi alışverişi için kurulan bir internet sitesidir. Birçok âlim ve ilim talebesini içinde barındıran ve Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat metodunu benimseyen dünyanın en önemli İslâmi sitelerinden birisidir. Özellikle Hadîs alanındaki araştırmaları ve çalışmalarını dikkat çekmektedir.

Dünya çapında Müslümanlar arasında en çok takib edilen ve istifade edilen internet sitelerinin başında gelmektedir. Merkezi Mekke’de bulunan bu site kurulduğu günden bu yana araştırmacıların büyük ilgisini çekmiştir. “eş-Şamile” isimli Hadîs arama motoru ve kütüphanesi bu internet sitesinin gerçekleştirdiği bir projedir.³⁹

Mülteka Ehli’l-Hadîs’in hedefleri arasında şunlar bulunmaktadır:

Site aracılığıyla internet ortamında bazı tanınmış âlimlerden randevü alınarak takipçilerin ve ilim talebelerinin özelde hadis genelde ise dini konularla ilgili soruları onlara yönlendirmek ve alınan cevapları sitede yayımlamak. İslâmi ilimlerle ilgili binlerce kitabın pdf’sini veya word formatını sitede yayımlamak ve araştırmacıların istifadesine sunmak. Sitede bir mahtutat (el yazmalar) bölümü açıp yüzlerce ve hatta binlerce el yazma eseri takipçilerin istifadesine sunmak. Nitekim üyeler ve diğer takipçiler kendi imkânlarıyla aldıkları el yazmaları siteye yükleyerek ilim adamlarının istifadesine sunmaktadırlar. Bazı Hadîs âlimleriyle görüşüp meşhur bazı Hadîs kitaplarının okutulması için programlar düzenlemek. Birçok kişi sitede gördüğü ilanlardan istifade ederek belli bir Hadîs kitabını o hocadan okuyup ders alma fırsatı bulabilmektedir. Dünyada ve İslâm âleminde bilinen ve bilinmeyen birçok değerli âlimi ve araştırmacıları ilim talebelerine tanıtmak. Bunun sonucunda tanınmayan birçok âlim ve araştırmacıyı tanıma fırsatı doğmuştur. Özellikle Hadîslerin kaynakları ve hükümleri hakkında bilgileri takipçilerle paylaşmak. Herhangi İslâmi bir konuda fetva sorulduğunda, takipçileri yönlendirmek ve onlara yardımcı olmak. Hangi konuda olursa olsun mutlaka o konu ile ilgili bilgi paylaşımı yapılmaktadır.⁴⁰ Gerçekten de birçok araştırmacı ve ilim talebesi bu siteden çokça faydalanmaktadır. Özellikle Hadîs programı eş-Şamile ve barındırdığı pdf’ler araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

³⁷ Bu tabirle meşhur olmuş dokuz Hadîs kitabı kastedilmektedir. Bunlar: Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i Ebi Davud, Sünen-i Nesâi, Sünen-i İbnMace, Ahmedb.Hanbel’inMüsnedi, İmam Malik’in el-Muvatta’sı ve Sünen-i Dârimi.

³⁸Bkz: <http://www.iu.edu.sa/administrations/Service/Pages/home.aspx>, erişim tarihi: 11.12.2018

³⁹Bkz: <http://www.ahlalhdeth.com/vb/>, erişim tarihi: 21.11.2018

⁴⁰<http://shamela.ws/index.php/author/1101>, erişim tarihi: 21.11.2018

5.Hadîs Halkaları

Suûdi Arabista'da Hadîs eğitimi ve öğretimi bakımından Hadîs halkalarının (حلقات الحديث الشريف) çok önemli bir yeri vardır. Uzun zamandan beri ülkenin önemli ilim merkezlerinde Hadîs halkaları düzenlenmektedir. Bu Hadîs halkalarını ve derslerini de Suûdi Arabistan'ın meşhur muhaddisleri vermektedir. Yaygın olarak var olan bu Hadîs halkaları elbette ki Suudi Selefiliğinin belki de en önemli sacayaklarından. Ülkenin her tarafına yayılmış bulunan bu halkalara hem ilim talebelerinin hem de halkın teveccühü bir hayli fazladır. 1980 lerde yaygınlaşmaya başlayan bu halkalarda Suudi Arabistan'ın en önemli muhaddisleri görev almışlardır. Abdülaziz b. Bâz, Hammâd el-Ensârî⁴¹, Abdülmuhsin Abbâd el-Bedr, Ali Âdem el-Etyôbi ve Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid gibi âlimler bu halkalarda ders veren en önemli Hadîs alimleri arasında yer almışlardır.

Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz Medine ve Riyad'da bu Hadîs halkalarını uzun süre devam ettiren Hadîs alimlerinden birisidir. Sahih-i Buhari'yi ezbere bilen bu alim Kütüb-i sitte, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, imam Malik'in Muvatta'sı ve İbn Hacer el-Askalani'nin Fethu'l-Bârî'si gibi Hadîs kaynaklarını bu halkalarda ders vermişlerdir. İlim adamlarının yanı sıra halktan da çok sayıda kimse İbn Bâz'ın Hadîs halkasına devam etmiştir.⁴²

Muhammed b. Ali Âdem b. Musa el-Etyobî de günümüzde Hadîs halkası devam eden alimlerden birisidir. Çok sayıda Hadîs şerhi bulunan el-Etyobî Kabe ve Mekke'deki Daru'l-Hadîs el-Hayriyye Hadîs halkasına devam etmektedir.⁴³

Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz b. Süleyman el-Humeyyid ise Riyad'da Hadîs halkası devam eden alimlerden birisidir. Çok sayıda Hadîs eseri bulunan el-Humeyyid alukah⁴⁴ adlı Hadîs internet sitesinin danışmanlığını da yapmaktadır. Haftanın hemen hemen her günü çeşitli camilerde Hadîs halkası bulunan el-Humeyyid çeşitli Hadîs kaynaklarını bu halkalarda ders vermektedir.⁴⁵

6.Kabe'deki (Mescid-i Haram) Hadîs halkaları

Suûdi Arabistan Hadîs âlimleri neredeyse devletin kuruluşundan başlayarak günümüze kadar Mescid-i Haram'da çeşitli Hadîs ilimlerinde Hadîs halkaları adı altında dersler vermişlerdir. Bu halkalar günümüzde de devam etmektedir. Kabe'de daha önce Hadîs halkası düzenleyen alimleri arasında Süleyman b. Hamdân, Abdülhak el-Haşimi, Hasan el-Meşşat, Muhammed Abdürrezzak Hamza, Ömer b. Hamdan el-Mahrîsi gibi alimler bulunmaktadır.⁴⁶ Günümüzde ise Muhammed Hayr Hicazi,

⁴¹ Bkz: <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=20560>, erişim tarihi: 06.11.2018

⁴²Bkz: <http://www.binbaz.org.sa/books/list&page=1>, erişim tarihi: 03.12.2018

⁴⁴ Bu Hadîs sitesi islam dünyasının en önemli Hadîs sitelerinden birisidir. Bir çok Hadîs kitaplarının pdf sinini bu sitede bulmak mümkündür. Bkz: <http://www.alukah.net/web>, erişim tarihi: 11.12.2018

⁴⁵ Bkz: <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=86243>, erişim tarihi: 08.12.2018

⁴⁶ Bkz: es-Saîd, s. 22.

Hamza b. Hüseyin el-Faa, Vasuyullah b. Muhammed Abbas, Abdullah b. Süleyman Amr gibi alimler bu halkalarda ders veren alimler arasındadır.⁴⁷

7.Mescid-i Nebevi'deki Hadîs Halkaları

Mescid-i Nebevi'de yarım asra yakın bir zamandan beri Hadîs halkaları düzenlenmektedir. Bu Hadîs halkalarında birçok Hadîs âlimi çeşitli Hadîs kaynaklarını ders olarak okutmuşlardır.⁴⁸ Daha önce Muhammed b. İbrahim b. Sa'dullah el-Hateni, Ömer b. İbrahim Berri, Abdülaziz b. Bâz, Hammâd el-Ensârî, Ammar b. Abdullah b. Tahir el-Kumari, Muhammed b. Ali el-Harkan, Muhammed el-Muhtar eş-Şenkiti gibi alimler Hadîs halkalarında Hadîs dersleri vermişlerdir.⁴⁹

Günümüzde ise hala devam eden Hadîs halkalarının en meşhuru Abdulmuhsin b. Hamed el-Abbâd el-Bedr'in verdiği Hadîs halkasıdır. Cuma günleri hariç diğer günlerde akşam namazından sonra Sahih-i Buhârî dersleri vermektedir. 30 yıldan beridir devam eden ve halen de devam etmekte olan bu Hadîs halkası Suûdi Arabistan'ın en uzun süren Hadîs halkalarından birisidir. Mescid-i Nebevi'nin içinde yer alan bu Hadîs halkasına Medine'de bulunan İslam Üniversitesi öğrencileri büyük rağbet göstermektedirler. Ayrıca halktan da bu halkaya büyük katılım olmaktadır. Bu Hadîs halkasına devam edenlerin sayısı bazen binlerle ifade edilmektedir. el-Abbâd ilerlemiş yaşına rağmen tekerlekli sandalyeyle kürsüsünün yanına kadar getirilmekte ve ders bitiminde yine tekerlekli sandalye ile evine bırakılmasına rağmen Hadîs halkasına ara vermemiştir. 30 yıldan fazla bir süreden beri devam etmekte olan bu Hadîs halkasında Kütüb-i Sitte kitapları okutulmakta ve özellikle Buhârî ve Müslim'e ağırlık verilmektedir. Halen Sahih-i Müslim dersleri devam etmektedir. Salih b. Sa'ad es-Suhaymi, Abdurrezzak b. Abdulmuhsin Abbâd el-Bedr, İbrahim b. İbrahim et-Türkî, Ömer b. Hasan Fellâte ve Muhemmed b. Nâsir es-Suheybani.⁵⁰

Mekke ve Medine Dışındaki Hadîs Halkaları

Suûdi Arabistan'da Mekke ve Medine, Hadîs halkalarında başı çekmesine rağmen, ülkenin diğer bölgelerinde de Hadîs halkaları mevcuttur. Bu Hadîs halkaları başta Riyad olmak üzere diğer şehirlerde de varlığını devam ettirmiştir. Bu durumdaki Hadîs halkalarından bazıları şunlardır: Riyad'da Muhammed b. İbrahim camisinde vefatından önce Abdülazîz b. Bâz ve diğer Hadîs âlimleri Hadîs dersleri vermişlerdir. Abdülazîz b. Bâz bu Hadîs halkalarında daha çok kütüb-i sitteden dersler vermiştir. Abdülazîz b. Bâz Riyad'da bulunan Türki b. Abdullah camisinde de düzenli Hadîs dersleri vermiştir. Şu anki Suûdi Arabistan Baş Müftü'sünün de bu camide düzenli Hadîs halkası mevcuttur. Gözleri görmeyen Baş Müftü Abdülazîz b. Abdullah Alu's-Şeyh belli günlerin belli saatlerinde mescide getirilmekte, öğrencileri ona okudukları

⁴⁷<http://www.gph.gov.sa/index.cfm>, erişimtarihi:08.12.2018
<http://www.alharamain.gov.sa//index.cfm?do=cms.LectSchedByDay&cityid=8&dayid=1&CFID=41075547&CFTOKEN=14216286>, erişim tarihi: 08.12.2018

⁴⁸ Bkz: el-Cüheni, a.ge, s. 160-183.

⁴⁹ Bkz: es-Saîd, a.g.e, s. 22-23.

⁵⁰Bkz:<http://www.alharamain.gov.sa//index.cfm?do=cms.catarticle&categoryid=202>;
http://eservices.wmn.gov.sa/serv 1/L_S002.aspx, 09.12.2018

Hadîs kitaplarında kendisi de Hadîsleri şerh etmekte ve sorulan sorulara cevap vermektedir.. Riyad'ın meşhur âlimlerinden Abdullah b. Cibrîn'in de Riyad'ın büyük camilerinden er-Râcihi camisinde düzenli Hadîs dersleri mevcuttur. Suûdi Arabistan'ın Abdülazîz b. Bâz'dan sonraki en önemli âlimi Muhammed b. Salih el-Useymin'in de Bureyde'nin Uneyze kasabasında düzenli Hadîs dersleri mevcuttu. Ahsâ bölgesinde ise Abdülazîz b. Bişr de düzenli Hadîs halkaları düzenleyen âlimlerden birisiydi. Günümüzde ise Suûdi Arabistan'ın hemen hemen bütün bölgelerinde genellikle camilerde olmak üzere, Üniversitelerde ve hocaların kendi evlerinde bu Hadîs halkaları devam etmektedir.⁵¹

Suûdi Arabistan'da daha önce var olan, günümüzde de varlığını sürdüren ve Hadîs öğretiminde önemli bir yere sahip olan bu Hadîs halkalarında daha çok Hadîs metinleri olmak üzere, Hadîs usulu ve Hadîs şerhleri dersleri okutulmaktadır. Bu Hadîs halkalarında okutulan en önemli Hadîs kitapları şunlardır: *Sahih-i Buhârî*, *Sahih-i Müslim*, İmam Malik'in *el-Muvatta'si*, *Sünen-i Tirmizi*, *Sünen-i Ebi Davud*, *Sünen-i Nesâi*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Riyâzu's-Sâlihîn*, *Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, İbn Hacer el-Askalani'nin *Bulûğu'l-Meram'ı*, el-Beykûnî'nin *Usul* kitabı, Suyuti'nin *Tedribu'r-Râvi'si*, es-San'ani'nin *Sübulu's-Selâm'ı*, Nevevi'nin *el-Ezkâr'ı*, et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih'i*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Zâdü'l-Meâd'ı*, el-Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı kitabı, Kadı İyaz'ın *eş-Şifâ* adlı kitabı, Heysemi'nin *Mecmau'z-Zevâid'i*, Tirmizi'nin *eş-Şemâil'i*, Darimi'nin *es-Sünen'i* İbn Hacer el-Askalani'nin *Nühbetü'l-Fiker'i*, Beğavi'nin *Şerhu's-Sünne* adlı kitabı, *Tiyâlisî'nin Müsnedi*, İbn Kesir'in *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs'i*, Şevkanî'nin *Neylu'l-Evtâr'ı* vb.⁵²

SONUÇ

Suudi Arabistan, İslam ülkeleri arasında Hadîs ilimlerinde öne çıkan ülkelerden biridir. Hadîs lisansüstü çalışmalarının bolluğu, Hadîs arama sitelerinin sıklığı ve Hadîs ders halkalarının çeşitliliği gibi konularda bir hayli mesafe almış bir devlettir. Ülkede bulunan üç adet Daru'l-Hadîs, Hadîslerin öğretilmesi ve yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamışlardır. Modern zamanların ilk Hadîs fakültesi Suudi Arabistan'da açılmıştır. Medine İslam Üniversitesi bünyesinde açılan bu fakültede çeşitli islam ülkelerinden öğrenciler lisans ve lisansüstü kademelerinde eğitim ve öğretim alarak hadis öğretiminde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. İslam dünyasında şöhret bulan bazı Hadîs alimleri buradan mezun olmuşlardır. Medine'de açılan “Merkezu Hidmeti's-Sünne ve's-Sireti'n-Nebeviyye” isimli Hadîs kurumu, sahih Hadîsler ile zayıf Hadîslerin birbirinden ayrılması ve Hadîslerin bir araya getirilmesi noktasında ümit verici faaliyetlerde bulunmaktadır. Neredeyse bütün üniversitelerin bünyesinde Hadîs ve sünnet bölümleri adı altında Hadîs faaliyetleri devam etmektedir. Hadîs arama motoru Şamile, Wakfeya, ve Mülteka Ehl-i Hadîs gibi Hadîs internet siteleri araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadırlar. İslami ilimler ve özellikle Hadîs ilminde bütün kitapların pdf lerini bu sitelerden bulmak

⁵¹ Geniş bilgi için Bkz: es-Saîd, a.g.e, s. 21-24.

⁵² Bkz: es-Saîd, a.g.m, s.21-24; el-Cühenî, Suûd b. Bünyan es-Seydelani, *ed-Devru't-Terbevi li'l-Mescidi'n-Nebeviyyi's-Şerif*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kura Üniversitesi Mekke 1419, s. 124-126.

mümkündür. Hadîs alimleri, ülkenin dört bir tarafına yayılan Hadîs halkaları ile hem Hadîs dersleri vermekte hem de Hadîsler'in öğretilmesi için büyük gayret göstermektedirler.

KAYNAKLAR

Bardak Ahmet, "Suûdi Arabistan Üniversitelerinde Akâid-Kelâm Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmalara Eleştirel Bir Yaklaşım" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 11, Sayı 57, Haziran 2018 ss. 755-793.

el-Cüheni, 'İyd b. Huceyyic, "*et-Ta'lim el-Mutavassıt fi'l-Camieti'l-İslâmiyye*", Medine İslâm Üniversitesi Dergisi, sayı: 132.

el-Cühenî, Suûd b. Bünyan es-Seydelani, *ed-Devru't-Terbevi li'l-Mescidi'n-Nebeviyyi's-Şerif*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kura Üniversitesi Mekke 1419

el-Etyobi, Muhammed Ali Adem, *Kurratu'l-Ayn fi Telhîsi Teracimi's-Sahihayn*, Dâru İbnu'l-Cevziyye, Riyad 2008.

___ *Şerhu Süneni'n-Nesai*, Daru'l-Mi'rac ed-Devliyye li'n-Neşr, Riyad 1416/1996.

___ el-Etyobi, *Şerhu Sünen-i İbn Mace*, Daru'l-Minhac, Riyad 2008.

el- Ubeyd, İbrahim b. Ali, "*Cuhudu'l-Camieti'l-İslâmiyye fi Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye*", Cuhudu'l-Memleketi'l-Arabiyye (es-Suûdiyye fi Hidmeti's-Sünneve's-Sire en-Nebeviyye Sempozyumu), Medine 2004

Komisyon, *Dâru'l-Hadîs el-Hayriyye Fikreten ve Mesireten ve Ehdâfen*, Dâru'l-Hadîs Yay, Mekke 1428,

Komisyon, *el-Kitabu'l-Vesaikiyyu Ani'l-Camieti'l-İslamiyye Bi'l-Medineti'l-Münevvere*, Medine İslam Üniversitesi yay., Medine 1419

Nebi Bozkurt ve Ali Yardım "Dâru'l-Hadîs", DİA, İstanbul 1993.

eş-Şuveyr, Muhammed b. Sa'd , "*ed-Devletu's-Suûdiyye ve'l-Menhecu's-Selefi*", (*es-SelefiyyetuMenhecünşer'iiyyun ve MatlebünVataniyyun Sempozyumu*), Riyad 2012

Tunc, Mazhar, *Suud Selefiligi*, İz Yay. İstanbul 2017.

Eşit, Davut, "Gazzâlî'nin Ebû Hanîfe Eleştirisi", *II. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi Bildirileri Kitabı*, İstanbul 2018, s. 988-992.

Davut Eşit; Muhammed Enes Kala, "Onüçüncü Yüzyıl İslâm Hukuk Felsefesinde Bilginin Mahiyeti -Âmidî ve Zerkeşî Örneği-" *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara 2014, s. 188-209.

<http://dar-alhadith.com/index.php?action=pages&id=11>

<http://www.iu.edu.sa/colleges/Makk/Pages/home.aspx>

<http://İslâmport.com/d/3/amm/1/256/3386.html>

<http://www.ahlalhdeeth.com/vb/>

<http://shamela.ws/index.php/author/1101>

<http://www.ahlalhdeeth.com/vb/>

<http://shamela.ws/index.php/author/1101>

<http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=20560>

<http://www.binbaz.org.sa/books/list&page=1>

<http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=86243>

<http://www.gph.gov.sa/index.cfm>

<http://www.alharamain.gov.sa//index.cfm?do=cms.LectSchedByDay&cityid=8&dayid=1&CFID=41075547&CFTOKEN=14216286>

<http://www.alharamain.gov.sa//index.cfm?do=cms.catarticle&categoryid=202>

http://eservices.wmn.gov.sa/serv_1/L_S002.aspx